

EVAKUERINGEN AV FINNMARK høsten og vinteren 1944.

LØSE MINNEANTEGNINGER om A.T.'s (Norges Arbeidstjeneste's) innsats ved omlastningsstasjonen i Mosjøen.

Ved S.Wergeland Krog

(nedtegnet i Askim 6.februar 1983)

112711

Senhøstes 1944 ble det i A.T. forespurt om frivillige til å delta i dette hjelpearbeidet i samband med evakueringen av Finnmark. Jeg var da stasjonert i 2.Hedmark sveit på Sønsterud i Gjesåsen, Åsnes kommune i Hedmark, og var overlagfører.

Jeg meldte meg til tjeneste, og ble ganske snart sendt nordover, og ble i Mosjøen innkvartert i en forlatt tyskerleir som lå i Mosjøens nordkant såvidt jeg husker. Leiren lå høyere enn byen, og vi hadde god utsikt under oss.

Tror vi kunne vært 10-15 lagførere, samt noen menige. De siste var, såvidt jeg minnes, nordlendinger. Antallet kan vel ha vært 10-20 mann. Såvidt jeg husker drev vi ingen form for "militærtjeneste", og menige og befal var alle på like fot. Dette var vel på grunn av situasjonen. Vår oppgave var jo å ta hånd om de evakuerte, få dem opp fra båtene og innkvartere dem, få i dem mat og påse at deres eiendeler ble pakket ordentlig og merket, slik at ingenting skulle komme bort på transporten ned til Trøndelag. I Melhus, var det vel, en svær brakkeleir der innlosjering ble foretatt, og der folk kunne lete rett på sakene sine som var sendt med godstog fra Mosjøen. Selv reiste de evakuerte med persontog, "normale" tog og ektratog, såvidt jeg husker.

Mosjøen kirke var ryddet for benker, og køyesenger i tre(3) etasjer var innsatt tett i tett. Videre var det i nærheten av kirken en større brakkeleir for de evakuerte.

Vår tjeneste var ikke "regulert" på noen måte, uten vi arbeidet døgn et rundt om nødvendig.

Foruten oss underbefal og menige kan jeg ikke huske andre enn sveitfører Marthinsen, som var vår sjef (visstnok en bror av daværende politigeneral Marthinsen).

Byen var totalt mørklagt, likeså havna. Veien ut til bryggene og bryggekantene var merket med gammel fisk som ga et fosforgrønt skjær i mørket.

I byen (Mosjøen) var egentlig lite tyskere å se, men en god del ukrainere i tyske uniformer med et gult merke på. Tror det ^{*folk fra*} var ~~var~~ *en* av general Vlassov's divisjoner.

De første båtene som kom var fra Kirkenesområdet. De første hadde evakuert frivillig, trolig av ren russerfrykt. Mest var det gamle mennesker om jeg ikke husker feil. De hadde relativt mye eiendeler med

noe det ble mindre av etterhvertsom folk fikk mindre og mindre tid på seg for å dra.

Fattigdommen måtte ha vært stor, for sjøl om de personlige eiendeler ikke var altfor mange pr.familie, var det godt om realt skrot, så som bøtter med hull i bunnen osv. Men noen hadde jo mye varer og hadde kunnet ordne seg relativt bra. Jeg husker en dame som hadde drevet kolonialbutikk ett eller annet sted på kysten. Hun hadde hele varelagret med. Vi skulle losse dette en natt (sent), og var trøtte og slitne. Hun passet godt på så ingen ting skulle ødelegges. Vi var nybegynnere på kranheising, og alt gikk vel ikke så perfekt. Da ble damen sint og skrek: "Dere er mye verre enn -- enn -- enn SS !"

Torjus Homme - en av de få lagførere jeg ennå husker navnet på - ble meget fornærmet, og tok et byks opp i varehaugen så margarinen sprutet. Det ble stille på begge kanter, og utpå morgenen var koloniallagret pakket for videre transport mot Melhus. Denne Torjus Homme var forøvrig en kjempekar og hallingdanser uten like. Han ble uttatt til hallingdans - oppvisning for Montgomery da han besøkte Norge etter krigen.

Et annet minne var dengang et asyl ble evakuert. Tror det var noe av det største som hadde hendt de stakkars folkene her i livet. De var opprømte. Her hendte det da endelig noe også for dem! Jeg dro en parallell da jeg så den amerikanske filmen "GJØKEREDET" for et par år siden.

I de mindre båtene hadde de evakuerende tatt med seg småfe, mest sauer og gjeiter, som de slaktet og spiste underveis. Seinere foregikk evakueringen mest med større skip. Luksusskipet "STELLA POLARIS" gikk tur etter tur, og hadde ytterst brått med at vi skulle få passasjererne og deres gods ut av skipet, dag som natt. Husker kapteinen ikke var nådig mot "disse lappene" som ikke vet hva et vannklosset skal brukes til. :-
"De springer jo inn i *skrübler (Kott) og garderobes isleden!*" !"

Nå ja, det kan vel ha hendt, men noen regel var det vel ikke.

Situasjonen tilsa vel også at folk ble likeglade. Husker selv at noen benyttet trappegelenderne utenfor kirken i Mosjøen, i fullt dagslys! - Kanskje en slags protest? Andre protester var det sannelig ikke mye av. Sjelden har en sett så mange finne seg i en ublid skjebne med et smil, og en vits i munnviken! Skal tro vi "søringer" hadde mistet motet og humøret av mindre!

Evakueringen - sett fra Mosjøens synsvinkel - var vel ikke særlig dramatisk, men ett og annet fikk jo farten opp også på våre etterhvert trøtte armer og bein. Når vi hørte flydur gjalt det å skjelve mellom "russiske brødkasser" og engelske fly.

Det var de siste vi var mest redde for! Marthinsen, jeg og endel menige holdt akkurat på å hjelpe folk opp fra en mindre båt da flyduren plutselig høres. Tre, eller var det fire? hurtiggående engelske fly

stupet ned mot oss og skyter vilt! :- "KROG TAR KOMMANDOEN HER !" skriker Marthinsen og forsvinner.

Jeg roper til folkene om at de i allefall ikke skal bli stående på kaia uten å søke beskyttelse! det hele var over etter noen øyeblikk Noen påstod at ett av flyene var truffet av luftvernet. Sjøl så jeg ikke annet enn at båtene var truffet av flere kuler.

Ingen personer var skadd, men en av de menige guttene hadde fått frakken sin nesten "avskutt" -avrevet - i ryggen, av et, eller flere streifskudd, som hadde "strøket" ryggen hans. Han hadde sjøl ikke merket annet enn kuleinnslag rett ved siden av seg i kaia.

Såvidt jeg husker var det ingen annen mellomstasjon for de evakuerte enn Mosjøen, om de da ikke benyttet båt(er) lenger sørover. Det gjorde nok bare et fåtall. Derfor var det jo titusner av mennesker som vi hadde hånd om i de måneder evakueringen varte. Bortset fra et par-tre normale dødsfall var det ingen dramattikk i Mosjøen. Jeg husker kansskje fire dødsfall. Tror to døde på "STELLA POLARIS" bl.a. og et nyfødt barn i brakkeleiren. Moren var invalid, polyomelittpasient som hadde forelsket seg i en tysk soldat. Barnet ble begravet på Mosjøen kirkegård, - i en margarinkasse.... Den siste behøver et særskilt monument i ord: -En reindriftssame var blitt tvangsevakuert med noe slikt som 8 barn, hvorav noen ganske små, og sin kone. Vi lar ham sjøl fortelle i den telefon-samtale som han hadde med en slektning i Finnmark. Samtalen hørte jeg sjøl.: - " Du, det har hendt meg noe leit her i Mosjøen! Kona mi døde fra oss for noen dager siden... men ho fekk en så fin begravelse på Mosjøen kirkegård ... Æ trur hele byen var møtt fram ... Men du, no kjem vi oppover igjen !"

-- Det hadde seg slik: Tyskerne hadde gitt ordre om at flyttsamene ikke skulle evakueres. De skulle drive reinen vestover, eller over grensen til Finland, eventuelt Sverige, så fort som de bare kunne. Men, denne familien var av mistak "subbet med" av en eller annen ivrig "tjenestefører" blant troppene der oppe. Kommandanten i Mosjøen beklaget sterkt det inntrufne, særskilt etter at også kona var død. Han sa til mannen, at: -"nå skal vi frakte deg og familien oppover igjen, men fordi vi ikke har oppført oss slik vi skulle mot dere, så skal du få ønske deg en ting dere kan ta med"! Gubben tenkte seg ikke altfor lenge om før han fant hva han virkelig trengte, noe som hadde vært mangelvare lenge.

: -" Kan dokker gi meg en pakke spiker? " var spørsmålet.

Han fikk en kasse 3" (toms) spiker, og ble så fraktet hjem igjen med sine små og store morløse barn.

-- Mye mer husker jeg ikke fra Mosjøen-tiden, men jeg mener at både befal og menige fra A.T. gjorde sitt ytterste for at situasjonen for de

evakuerte ikke skulle bli verre enn nødvendig.

Vi sto, som sagt, for omlasting, innkvartering og pakking, merking og transport videre med tog, der vi også, alltid, hadde med transportleder for å hjelpe folk tilrette. Svært få hadde jo sett et tog noen gang før. : - "E'de sant at toget e' rundt som e' bytta, farbror"? var en liten Finnmarkings spørsmål til meg så snart han kom på fast mark på kaia.

Foruten MARTHINSEN og HOMME husker jeg bare to navn til, nemlig lagførerne SYVERSTAD (fra Lier?) og Gunnar ROGNERUD fra Våler i Solør. Sistnevnte var som oftest transportleder.

For å nevne noe som ikke var helt bra, var det en som ikke kunne motstå en liten kuffert med sølvtøy fra et rikmannshjem blant de evakuerte. Han ble dømt til døden - av tyskerne - men satt fremdeles i et fengsel våren 1945. Da ble han sluppet fri, forlot landet og havnet i USA's forsyningstjeneste, i krigen mot JAPAN!!

Et lite glimt av nåtidens tanker:

- En mann fra KIRKENES sa, at det verste "tyskerten" har gjort var å sprengte brennevinslagret i Kirkenes, så alt brennevinet fløt i "strie strømmer" nedover gaten.
- Husker som det var idag den nabben DIVISION NORD kom nedover fjellet mot MOSJØEN. En uendelig slange av lys. Vi, som ikke hadde opplevd den "moderne" bilismen, hadde jo aldri sett så mange kjøretøyer på en gang.
- Tilslutt en liten ting jeg glemte ...

Et tysk skip med massevis av finske lotter, 800 sa's det, la til kai ved MOSJØEN. Jentene ville gå i-land, men en høyere tysk offiser nektet det. Skipet skulle videre sørover. Så mye "Perkete" (*finske bannord*) på en gang har jeg ikke hørt hverken før eller siden. Jentene var uniformerte og hadde antakelig vært i tysk tjeneste. Hvem de var eller hvor det ble av dem har jeg ikke hørt.

Sjur Wergeland Krog
(sign)

Askim 6.februar 1983

Tilskrift: Jeg har i samtale med S.W.K. kjennskap til at han nok kunne ha detaljbeskrevet denne evakueringstjenesten i 1944. Men, han ser det ikke som noen oppgave for seg selv å skrive noen dramatisk historie på dette emnet: evakueringstjenesten, han deltok i, hvor Røde Kors brukte A.T. som redskap for gjennomføringen. Om sin egen innsats har S.W.K. vært så beskjeden, i sin beretning, at man nesten ikke skulle tro at "han har vært med". Dette har jeg fra høyere A.T.-befal som, meget sentralt, ko-ordinerte transporter - fra nord mot sør- og innom knutepunktet MOSJØEN, hvor S.W.K. var den suverene, drivende kraft i det praktiske, men meget viktige arbeide: å ta hånd om menneskene, få tingene gjort der det måtte og skulle gjøres noe. S.W.K. har alltid lagt betydelige leder-egenskaper for dagen, disse viste seg tydelig også da han gjennomgikk A.T.'s lagførerskole, og seinere A.T. landbruksskole's kurs på Sønsterud.

Med sine gode forkunnskaper, bl.a. i språk, er det rimelig at hans tysk-kunnskaper i situasjonen med tyskere direkte, var et stort aktivum. Det er også noe ved hans personlige legning, hans adferd, som også gir betydelige bidrag til: at han lett fikk folk til å lyde, det falt ham heller ikke unaturlig å byde! Det var bare naturlig at S.W.K. ble uttatt til denne jobben i MOSJØEN, og satt i lederposisjon! Han tilhørte det håndplukkede mannskap til denne meget krevende tjeneste, som nord-Norge-evakueringen var i hele sin store tragedie. Og så god jobb gjorde Norges Arbeidstjeneste^s totale utvalgte personell i denne saken, at Terboven "på stedet," (i MOSJØEN) tok hele evakueringsledelsen ut av Wehrmacht's hender og overførte ledelse og ansvar til Norges Arbeidstjenestes, derværende befal, endog med full rekvisisjonsrett-av transportmateriell m.v. hvor bl.a. n.brigadefører, Arne Sunde og fylkingfører A.R. Haraldstad satt med det fulle ansvar. Begge befalingsmenn kjente/kjenner jeg meget godt, og har herfra belegg for min omtale av S.W.K. Og selv var jeg Intendant ved A.T.'s landbruksskole på Sønsterud, og kunne følge S.W.K., omenn noe fra sidelinjen. Som elev ble han ofte omtalt, og han rykket etter denne tiden opp som skolens gårdsbestyrer!

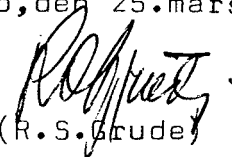
A.R. HARALDSTAD har i et annet oppsett også beskrevet evakuerings-tiden i MOSJØEN. Det er rimelig at disse ses i sammenheng.

Jeg forutsetter at en gang blir A.T.'s historie skrevet, og betydningen av dens tilstedeværelse i en helt spesiell situasjon i Norge bør ikke glemmes.

I beredskapshenseende ble A.T. satt på flere betydelige prøver: bl.a.

- a) Storeksplosjonen på Oslo havn
- b) " " i Bergen
- c) Evakueringen av Nord-Norge

Oslo, den 25. mars 1984

(R.S. Grude)

svf. i N.A.T.